

1. poglavje

Ali bi morale biti ideologije na slabem glasu

Beseda ideologija vzbuja močne čustvene odzive. Nekoč, ko sem sklenil predavanje, na katerem sem poudaril vseprisotnost političnih ideologij, je možak v ozadju vstal, se zravnal v vsej svoji velikosti in z mešanico užaljenosti ter prezira dejal: »Gospod, ali namigujete, da sem ideolog?« Kadar ljudje slišijo besedo »ideologija«, jo pogosto povezujejo z »izmi«, kot so komunizem, fašizem ali anarhizem. Vse te besede dejansko označujejo ideologije, toda biti moramo previdni. »Izem« je razmeroma znan, rahlo slabšalen izraz. V Združenih državah Amerike je z njim obarvan celo »liberalizem«. Izraz nakazuje, da z umetno ustvarjenimi sklopi idej, ki so nekoliko odmaknjeni od vsakodnevnega življenja, manipulira vsakokratna oblast – in sile, ki to želijo biti. Nadzorovati poskušajo svet politike in nas prisiliti v kolesnice doktrinarnega razmišljanja in ravnanja. Toda vsak »izem« še ni ideologija (pomislite na »optimizem« ali *witticism*, »duhovitost«) in tudi vsaka ideologija ni treščila z višav na upirajočo se družbo, da bi zdrobila njene dejanske poglede ter prepričanja in postala orožje zoper nevernike. V tej kratki knjižici bom poskušal odgovoriti osuplemu možaku v ozadju in odgovor je enak tistemu, ki ga je Molière položil v usta M. Jourdainu – ta je v lastno veselje odkril, da je vse življenje govoril prozo. Naj se tega zavedamo ali ne – ideologije proizvajamo, razširjamo in uporabljamo skozi vse svoje življenje. To pomeni – da če posedujemo nekakšno razumevanje političnega okolja, v katerem živimo, in imamo stališča o njegovih prednostih ali pomanjkljivostih – smo vsi ideologi.

Predstavljajte si, da greste v mesto. Zavijete za vogal in trčite v veliko skupino ljudi, ki vzneseno maha s transparenti in vzklika slogane. Okoli njih stojijo uniformirani možje, ki se trudijo zadržati skupino na kupu. Nekdo govori v mikrofon, množica vzklika. Vaš neposredni odziv je čim prej dešifrirati, za kaj gre. Bi se morali umakniti, pridružiti ali se za vse skupaj sploh ne zmeniti? Težava je v dešifriranju. Na srečo ima večina med nami, naj se tega zaveda ali ne, nekakšen zemljevid, s pomočjo katerega opazovani dogodek določi in interpretira. Anarhistu bo zemljevid morda povedal: »To je spontan izraz ljudske volje, primer neposrednega delovanja, ki se ga je treba lotiti, če hočemo zatiralskim in ukazujočim elitam iz rok iztrgati nadzor nad političnim dogajanjem. Oblast morajo imeti ljudje; vlade delujejo skladno s svojimi interesi, ki so nasprotni volji ljudstva.« Konservativcu bo zemljevid morda dejal: »To je potencialno nevaren dogodek. Skupina posameznikov bo zdaj zdaj postala nasilna, saj si bo prizadevala za cilje, ki jim jih ni uspelo ali jim jih ne bi uspelo doseči v političnem procesu. To nelegitimno in nezakonito ravnanje je treba zaježiti z odločnimi policijskimi prijemi. Protestnike je treba razgnati in jih, če bodo agresivni, aretirati; za tole morajo odgovarjati.« In če ste liberalec, bo zemljevid morda rekel: »Odlično! Morali bi biti ponosni nase. To je sijajen prikaz pluralistične in odprte narave naše družbe. Spoštujemo pomembnost protesta; pravzaprav ga s primeri svobode govora in svobodnega združevanja, kakršna je pričujoča demonstracija, spodbujamo.«

Ideologije, kot bomo videli, za nas kartografirajo politične in družbene svetove. Preprosto so nepogrešljive, saj ne moremo delovati, ne da bi osmišljali svetove, v katerih živimo. Toda – to je treba poudariti – nečemu dati smisel, ne pomeni vselej, da je smisel dober ali pravilen; pa čeprav bodo ideologije pogosto vsebovale veliko zdravega razuma. Kakorkoli že, politična dejstva nikoli ne govorijo sama zase. Z različnimi ideologijami tako poskrbimo za konkurenčne interpretacije,

kaj bi lahko ta dejstva pomenila. Vsaka interpretacija, vsaka ideologija je primer uvajanja vzorca – neke strukture ali organizacije – kako naj razberemo (ali napačno razberemo) politična dejstva, dogodke, pripetljaje, dejanja, kako naj vidimo podobe in slišimo glasove. Ideološki zemljevidi ne predstavljajo objektivne, zunanje dejanskosti. Vzorcem, ki jih uvajamo ali jih prevzemamo od drugih, ni treba, da so zelo pretanjeni, toda brez njih ne moremo razumeti ničesar; brez njih ostanemo nevedni prejemniki navidezno naključnih informacij brez vsakršne logike.

1. Nagrada ali ironičen komentar?

Zakaj so torej ideologije deležne tolikšnega nezaupanja in sumničavosti? Zakaj jih imamo kvečjemu za karikature, ki so nam tuje, če že ne za idejne prisilne jopiče, ki jih je treba razkrinkati in uničiti, da bi zaščitili družbo pred pranjem možganov in lažnim sanjarjenjem? V političnem jeziku je bilo le redko slišati besedo, ki bi bila tako zloglasna in deležna tolikšnega nerazumevanja. Kar nekaj tega drobirja bomo

morali odstraniti, da bi res znali ceniti, da je, nasprotno, zelo malo besed, ki bi se nanašale na tako pomembno in osrednjo značilnost političnega življenja.

Razprava o ideologijah se v tej knjigi ukvarja zlasti s političnimi ideologijami, ki jih ima za politične pripomočke. Kadar je beseda ideologija uporabljena v drugačnem pomenu – na primer ideologija impresionistov ali ideologija Jane Austen – nastopa kot izposojenka ali posplošitev, ki označuje precej bolj nejasen pojem tistih kulturnih idej, ki služijo kot smerokaz na danem področju ali usmerjajo strokovnjaka na tem področju. Ena izmed težav izraza »ideologija« je, da ji vse preveč tistih, ki jo uporabljajo, ni nikoli vcepilo dovolj natančnega, uporabnega in informativnega pomena.

Prvi, ki je skoval izraz »ideologija«, je bil Antoine Destutt de Tracy. Pisal je po francoski revoluciji in je želel ustanoviti ustrežno vejo študija, ki bi se ukvarjala z idejami. Ideale mišljenja in delovanja je poskušal postaviti na empirično preverljivo podlago, iz katere bi izhajali tako kritika idej kot znanost o idejah. To prizadevanje se je v veliki meri skladalo s francoskim pozitivističnim gibanjem v 19. stoletju, ki je vztrajalo pri tem, da bi bilo mogoče družbo preučevati z orodji, ki so tako natančna kot orodja naravoslovnih znanosti. Naša post-pozitivistična doba zavrača takšno možnost, da bi lahko na področju človeške misli in domišljije dosegli enako natančnost in konstantnost, kot so ju pričakovali ti zgodnejši kodifikatorji spoznanja. Toda eno stvar v tej zapuščini je treba vzeti resno. Namere Destutt de Tracyja odražajo potrebo, ki je tudi po mnenju dandanašnjih učenjakov nujna za strokoven in predan pristop k preučevanju ideologije. Sedaj ko smo se poklonili tvorcu besede in ko poznamo nalogo, ki je pred nami, prehajamo k zgodnjima in še vedno vplivnima preučevalcema ideologije, Karlu Marxu in Friedrichu Engelsu, ki sta ubrala precej drugačno pot.

Marksistični prevrat

Marx in Engels sta se v *Nemški ideologiji* odzvala na prevladujočo nemško kulturno in filozofsko modo, ki sta je bila deležna. Duhovno in romantično naravo nemškega idealizma, proti kateri sta se borila, so po njunem mnenju podpirala napačna pojmovanja. Eno od teh je idejam, mislim in zavesti pripisovalo neodvisen obstoj, da bi se prek tega znebile določenih iluzij. A s tem so se, kot sta trdila Marx in Engels, nemški filozofi zgolj borili s frazami, namesto da bi se soočili z dejanskim svetom. Tako je filozofija prikrila dejanskost in privzela obliko, ki sta jo Marx in Engels imenovala ideologija. Trdila sta, da »se v vsej ideologiji ljudje in njihova razmerja prikazujejo kot v cameri obscuri, postavljeni na glavo«. S to analogijo sta hotela reči, da je ideologija obrnjena zrcalna slika materialnega sveta, ki je še dodatno popačena zaradi dejstva, da je v kapitalizmu materialni svet sam po sebi podvržen nečloveškim družbenim odnosom. Vloga ideologije je bila ublažiti protislovja, jih narediti na videz nujna, normalna in neprotislovna. Na ta način je bilo mogoče ohranjati in krepi ti družbeno enotnost. Ideologija je v različnih preoblikah, kot so morala, religija in metafizika, materialno življenje zgolj sublimirala. Za nameček so jo širili tisti, ki so se specializirali za miselno dejavnost sublimacije: duhovniki, ki so ponujali »odrešitev«, so bili zgodnji primer te »emancipacije« od resničnega sveta. Takšno širjenje idej je bilo lahko dejanje namerne manipulacije, lahko pa je šlo tudi – zlasti po Engelsu – za nezaveden proces, za samoprevaro. Ideologija je bila ena izmed manifestacij škodljivih učinkov delitve dela. V tem primeru je delitev dela povzročila, da je človeška misel abstrahirala od materialnega sveta in namesto njega ustvarila čisto teorijo, etiko ali filozofijo.

Marx in Engels sta k temu pogledu na ideologijo dodala nadaljnjo razsežnost, ki je bila zelo vplivna. Ideologijo sta

